

Ezer éves végvár Curgó

Curgói Baksay Népfőiskola Évkönyve

2019/2020

Ezer éves végvár Csurgó

Csurgói Baksay Népfőiskola

Évkönyve 2019/2020

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

A könyv megjelenését a Nemzeti
Együttműködési Alap támogatja.

Csurgó, 2020

Ezer éves végvár Csurgó

Csurgói Baksay Népfőiskola Évkönyve 2019/2020

Szerkesztő:

Petlánovics Eszter

Szabó Balázs

Vörös Mátyás

Kiadja:

Csurgói Baksay Sándor Alapítvány

Felelős kiadó:

Vörös Mátyás

Nyomdai munkák:

ZPress Bt. Berzence

ISBN 978-615-80837-7-5

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS.....	7
<i>Dezsőné Vágó Réka</i> CSURGÓ ÉS KÖRNYÉKÉNEK RÉGÉSZETI KUTATÁSA AZ ŐSKORTÓL AZ AVAR KORIG.....	9
<i>Szabó Zoltán</i> GONDOLATTÖREDÉKEK - AZ EZERÉVES CSURGÓ RÉGÉSZETI ISMERETEIM TÜKRÉBEN	11
<i>Vörös Mátyás</i> A CSURGÓI JOHANNITÁK TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁD-KORBAN	17
<i>Vörös Mátyás</i> CSURGÓ LUXEMBURGI ZSIGMOND KORÁBAN	33
<i>Cseh Tamás</i> ZRÍNYIEK CSURGÓN ÉS IRODALMI ALAKOK FEKETE ISTVÁNNÁL.....	41
<i>Szatlóczki Gábor</i> A CSURGÓI CSATA 1556-BAN.....	43
<i>Dr. Horváth József</i> AZ ELSŐ SOMOGYI OSKOLA ALAPÍTÁSA	47
<i>Violáné Bakonyi Ibolya</i> A SOMOGYI KAZINCZY: SÁRKÖZY ISTVÁN	57
<i>Csörsz Rumen István – Mészáros Gábor – Vaderna Gábor</i> CSOKONAI ÉS ÍRÓBARÁTAI EGY DUNÁNTÚLI KUTATÓCSOPORT MŰHELYÉBŐL.....	67
<i>Lukács Gábor</i> A CSURGÓI URADALOM GAZDÁLKODÁS ÉS FEJLŐDÉSE A FESTETICS-BIRTOK RÉSZEKÉNT (1787-1807).....	93

Szabó Sándor

KÉT ÉVSZÁZAD A CENZÚRA FOGSÁGÁBAN NAGYVÁTHY JÁNOS: A MAGYAR
FEWDES ÉS ZÁSZLÓS ÚR 103

Szabó Sándor

BAKSAY SÁNDOR NÉPRAJZA - EGY KÖNYVBEMUTATÓ MARGÓJÁRA - 117

Violáné Bakonyi Ibolya

BAKSAY A KÖNYVTÁRBAN 121

Polgár Tamás

CSURGÓ, ALSOK, CSURGÓSARKAD PECSÉTJEINEK ÉS BÉLYEGZŐINEK
LEÍRÁSA 135

Vargáné Hegedűs Magdolna

BOLDOG BÉKEIDŐK! 141

Vargáné Hegedűs Magdolna

„NE SÍRJ UTÁNAM KATIKÁM...” CÍMŰ ELŐADÁS ÉS KÖNYVBEMUTATÓ
ÖSSZEFOGLALÓJA 151

Cseh Tamás

„SOHA, AMÍG ÉLEK...” – IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI..... 163

Szászfalvi László

CSURGÓ ELMÚLT 30 ÉVE 167

A KÖTET SZERZŐI 181

AZ ALAPÍTVÁNY GONDOZÁSÁBAN EDDIG MEGJELENT KÖNYVEK..... 183

Csokonai és íróbarátai

Egy dunántúli kutatócsoport műhelyéből

Nyugat-Magyarország a török kiűzése után, a 18. század folyamán gyors gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésnek indult. A Dunához közelebb fekvő kereskedővárosok, például Győr, Komárom, Szombathely stb., főként Bécs és Pozsony vonzásában alakították ki szellemi arculatukat. Ennek megteremtésében kulcsszerepe volt a dunántúli írók és más értelmiségiek, arisztokraták és városi polgárok hálózatának, amelynek tagjai tantestületekben, szerzetesrendekben, olvasókörokbén, tudós társaságokban és szabadkőműves páholyokban, illetve levelezés útján tartottak kapcsolatot. Az a nemzedék, amely az 1750–60-as években született, már progresszívan élhetett az új kommunikációs csatornákkal, s néhány évtized alatt valósággal megújította a hazai magyar, latin és német nyelvű irodalmat, a sajtót és a színházi életet.

E nemzedék vezéralakja a Dunától keletre Kazinczy Ferenc volt, akinek a jakobinus összeesküvésben való részvétele, majd fogsága (1794–1801) némileg akadályozta ugyan a pályáját, de szívós és céltudatos személyisége, illetve már jól megalapozott írói-kritikusi tekintélye révén az 1810-es évekre sikerült országos vezéralakká válnia. A dunántúli térségnek is volt egy hasonló habitusú, de sajnos rövidebb életű programadó tudós költője, a piarista pap-tanár, Révai Miklós (1750–1807). A Győrben, majd Pesten élő tudós kiterjedt levelezést folytatott, amely talán Kazinczyéhoz fogható volt, de jelentős része elkallódott. A ránk maradt töredékek, illetve Révai irodalmi tervei, elsősorban a *Költeményes Gyűjtemény* címmel megindított sorozat (benne Faludi Ferenc verseinek kiadásával), s annak forrásgyűjtő felhívásai (a *Magyar Hírmondó* hasábjain) mindazáltal jól érzékeltetik a jeles nyelvész-költő elhivatottságát. Tény azonban, hogy Révainak nem maradt ereje és lehetősége a nyugat-magyarországi régió irodalmi életének alaposabb megszervezésére, így az itteni, egyébként önmagukban is virágzó műhelyek

sokáig nélkülözték az összefogó fórumokat, például a jelentősebb irodalmi folyóiratokat.

A Magyar Tudományos Akadémia Lendület programjának támogatásával 2017-ben létrejött a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820* kutatócsoport, amelynek Budapesten, az Irodalomtudományi Intézetben van a székhelye. Vezetője Csörsz Rumen István, tagjai Dóbék Ágnes, Mészáros Gábor és Vaderna Gábor; társult tagjai az Intézet részéről Hegedüs Béla és Lengyel Réka; az Országos Széchényi Könyvtárból Rédey János, a Pannonhalmi Bencés Főgimnáziumból pedig Borián G. Elréd OSB. A csoport nevéhez híven a 18–19. század fordulóján zajló kulturális folyamatok filológiai és irodalomszociológiai vizsgálatát tűzi ki célul. Új alap kutatásokkal tárjuk fel több jelentős dunántúli író-értelmiségi kapcsolatait, működésük hátterét, a nyilvánosság fórumait az egyházi művelődéspolitikától a polgári sajtóig. Fő feladataink: Faludi Ferenc verseinek, Révai Miklós levelezésének kiadása, kevésbé ismert írók-költők (Kis János, Péteri Takáts József, Nagy János) hajdan igen népszerű kötetek megjelentetése, Pálóczi Horváth Ádám kéziratos kötetek és a Jankovich Miklós által összeállított *Nemzeti Dalok Gyűjteményének* hálózati feldolgozása.

Nyilvánosan bővíthető (crowdsourcing) adatbázist építettünk az alábbi témákban:

- 1) *Írói és tudóslevelezés*: <https://levelezes-lendulet.iti.btk.mta.hu>
- 2) *Magyarországi populáris nyomtatványok 17–19. század (ponyvakataszter)*: <http://ponyva-lendulet.iti.btk.mta.hu>
- 3) *Regények Magyarországon (1730–1836)*, <http://regeny-lendulet.iti.btk.mta.hu>
- 4) *Autograph.hu, Kézíráskataszter 1.0 (magyar vonatkozású kézírásminták tára 1900-ig)*; www.autograph.hu
- 5) *Tudóshálózatok a 18. század második felében* (előkészületben)

Eredményeinket rendszeresen bemutatjuk nemzetközi konferenciákon, kettőt magunk is szerveztünk már (2018: Győr–Pannonhalma; 2019: Keszthely). 2020 kora tavaszán Budapesten rendezünk műhelykonferenciát a 18. századi kisebb dunántúli magánkönyvtárak és könyvhagyatékok témakörében, majd áprilisban Zalaegerszegen többnapos tanácskozással és keretprogramokkal emlékezünk meg Pálóczi Horváth Ádám költő-polihisztor halálának 200. évfordulójáról, terveink szerint kirándulással Nagybajomba és Csurgóra, ahol kihelyezett szekcióülést tartunk. Szakmai kapcsolatokat alakítottunk ki más műhelyekkel Bécstől Debrecenen át Kolozsvárig, ezek sora is örvedetesen bővül pl. a Dunántúlon működő irodalmi társaságokkal és közgyűjteményekkel.

Kutatócsoportunk ars poeticája Csokonai Vitéz Mihálytól való, aki Csurgóról, szükös tanári szobájából így fordult a boldog jövődöhoz, talán épp hozzánk is: „De tán jö oly idő, melyben nekünk a vidékünk új Hélikon lész.” Csokonai akaratlanul hídszerepet tölt be a két régió írói között. Ne feledjük, hogy családja a közhiedelemmel ellentétben nem debreceni eredetű, csupán édesapja telepedett le a cívis városban, s a felmenők (mint a családnév is mutatja) dél-dunántúliak voltak. Amikor az ifjú költő tudatosan hátat fordít a debreceni-sárospataki kollégiumokban nevelkedett kelet-magyarországi értelmiségnek, s Pozsonyban, Komáromban, majd Csurgón próbál szerencsét, ezzel mintegy leteszi voksát a biztosabb megélhetés, a nagyobb távlatok, áttételesen egy régi-új kapcsolatrendszer mellett. Joggal bizakodott a térség műpártoló főurainak, Festetics Györgynek és Széchényi Ferencnek a pártfogásában, akik ekkor már jelentős kultúraszervezőnek, intézményalapítónak számítottak. Régi barátait, a nála 10-15 évvel idősebb Pálóczi Horváth Ádámot és Sárközy Istvánt szintén sűrűn látogatta. Nem rajta múltott, hogy e kapcsolatok végül nem hozták meg a várt eredményt, s Csokonai hamarosan hazatért Debrecenbe, hogy még néhány, fájdalmasan rövid alkotó esztendő alatt magányosan vigye végbe azt az irodalmi programot, amelynek fő partnereit Csurgón, Keszthelyen és Nyugat-Magyarországon vélte felfedezni.

Kutatócsoportunk 2019 áprilisában részt vehetett a Csurgó 1000 éves fennállását ünneplő rendezvénysorozaton is. A Református Gimnázium lenyűgözően gazdag könyvtárában tartott kutatóórák után három műhelyelőadást tartottunk a Csokonai Községi Házban. Szerettük volna bemutatni a csurgói közönségnek, mi mindenre jó egy kutatócsoport, s miként tudjuk egymás tudományos eredményeit jól hasznosítani. Más szóval: az a hálózatosság, amely a régi íróbarátok működését segítette (pártfogók, író- és tanártársak, szerkesztők), valamiképp a velük foglalkozó jelenkori kutatókat is összefogja, s a kutatási eredményeket egy közös elbeszélés fejezeteivé teszi. Ennek érzékeltetésére az alábbiakban összefoglaljuk a három elhangzott előadást: Vaderna Gábor, Mészáros Gábor és Csörsz Rumen István írásait.

Vaderna Gábor: Csokonai *Dorottyája* – a határok
átlépése és tiszteletben tartása

Csokonai Vitéz Mihály a debreceni református kollégiumból való kicsapataása után – rövid sárospataki kitérőt követően – 1796-ban érkezett Pozsonyba, ahol az országgyűlés tagjainak árusította költeményeit, majd az egyre gazdagabb kereskedővárosba, Komáromba települt át, ahol irodalmi szalon is működött, s ahol élete szerelme várta. Csalódnia s távoznia kellett. Rövid bicskei és keszthelyi tartózkodás után érkezett meg Somogyba, előbb Hedrehelyre, ahol Szokolay Dánielnél időzött, majd Kaposvárra, a megyeszékhelyre, aztán Nagybjomban kereste fel a korszak másik mindenest költőjét, Pálóczi Horváth Ádámot, aki bemutatta őt sógorának, a csurgói Sárközy Istvánnak. Utóbbi közbenjárása is kellett, hogy Csokonai megkapja a gróf Festetics György által éppen akkor alapított csurgói gimnázium segédtanítói állását. Csak segédtanító lehetett – Festetics eleve mást szeretett volna a pozícióra, ám jobb híján és ideiglenesen Csokonaival is beírta. A költő itt nyelveket tanított (a magyar, a latin és a német mellett görögöt, franciát és olaszt is), valamint a humaniorák művelésére képezte a felsőbb osztályokat. Festetics talán akkor mondott le a nyughatatlan költőről, amikor az egy bő hónap

munkájaként már megbotrántoztató darabokat adatott elő diákjaival. S nem is *Az özvegy Karnyóné és a két szeleburdiak* című vígjátékkal volt az igazi gond, mely témája és nyelvezte révén nem éppen magas regisztereken szólalt meg, hanem a *Culturával*, melyet Festetics személyesen is megtekintett. Ebben ugyanis az egyik szereplő – egy dramaturgiailag indokolható pillanatban – elénekelte a színpadon a Rákóczi-nótát, amitől az ekkortájt az udvar szemében még politikailag gyanús, az éppen csak elnyert iskolaalapítási engedéllyel a zsebében érkező gróf joggal rettenhetett meg: a dalnak még a dallama is hazaárulásnak minősült, nemhogy szöveggel való előadása színpadon. Csokonai 1799 nyarán kezdett el tanítani Csurgón, s decemberben már el is indult haza, Debrecen felé.

A Dorottya, vagyis a' dámák' diadalma a' Fárságon a somogyi tartózkodás egyik legfontosabb művészi eredménye. A helyszín nyilvánvalóan Kaposvár, s a kiadására csekély esély látszott, amennyiben a parodikus megjelenített szereplők alkalmasint magukra ismerhettek a vígeposz szereplőinek álarcában. Olyannyira alkalmisághoz volt kötve e szöveg, olyannyira a helyi, lokális szórakozási formákhoz kötődött hozzá (persze igen magas színvonalon), hogy Csokonai nem is vitte magával, amikor hirtelen elhagyta Csurgót. A kéziratot évekkel később kérte csak el Sárközy Istvántól. „A' Fársángot rövid nap el-küldöm ha le iratom ez ugyancsak meg került a' haramják maradványiból” – írta 1801. szeptember 24-én Sárközy. Mit mutat e rövid, de titokzatos megjegyzés? Egyfelől azt, hogy Sárközy nem az eredeti kéziratot küldte el, hanem egy másolati példányt – az eredetit megtartotta magának. A kéziratot másolták, s egymás között terjesztették – kiadása nélkül is ismeretes lehetett a somogyi nemesség körében. Másfelől Sárközy értesíti barátját arról, hogy mikor 1800-ban a feloszló inszurgens seregek fosztogatni állt katonái megtámadták udvarházát, szerencsére a kézirat megmenekült. A szövegnek a társasági hasznára, s illetéknéppen a forgó kéziratok becsére maga Csokonai is utalt a végül 1804-ben sajtó alá kerülő vígeposz előbeszédében: „négy esztendő olta esmerik sok Uri rendű Urak és Asszonyságok ezt az én tréfa versemet”.

A szöveg vígeposz. Amióta létezik, az irodalomban mindig is benne rejlett a kettős kódolás lehetősége. A hagyomány egyszerre tulajdonította Homérosznak komoly eposzait, az *Íliászt* és az *Odüsszeiát*, valamint az ezeket parodikusán visszájára fordító *Béka-egér harcot*, a *Batrachomiomachiát*. (Nem véletlen, hogy Csokonai maga is fordított, magyarított, átírt egy 18. századi béka-egér történetet, Alois Blumauer osztrák jezsuita költő változatát.) A műfaj mestere az inverz változatban is mester, meg tudja csinálni és az ellenkezőjét is, mind a két regiszterben otthon van. Másik megközelítés: a nagy művész képes regisztert váltani, amennyiben nagy hősök nagy tetteinek történeteit képes új, oda nem illő környezetben elhelyezni, s a nagy hősökből nevetséges, kisszerű figurákat alkotni, akiknek hősi tettei inkább szánandóak, mint csodálhatóak. Merthogy a paródia lényege ez: a kontextusváltás, az áthelyezés.

A *Dorottyában* milyen áthelyezések történnek?

A hősi csata körülményei nem éppen harci környezetre utalnak, a harcoló felek nem éppen felfegyverzett hősök. A helyszín egy farsangi bál, a csata pedig előbb vénasszonyok (utóbb már minden nő) és fiatal férfiak között zajlik. A választott időpont nem véletlen. A farsang az európai, s azon belül a magyar kultúrában az egyik legfontosabb népi ünnep. A szent idő felfüggesztődik egy rövid időre, s az emberek vad pogány rítusokat követve ünneplik az emberi test vágyait: az étkezést és a szexualitást. A szabályok ebben a karneváli pillanatban zárójelbe kerülnek, a tekintélyek leomolnak, szabad a tánc és szabad a csók (Magyarországon álarcok mögé rejtőzünk ilyenkor). A böjt itt nem érvényes: a farsang a parttalan zabálás ünnepe (Magyarországon fánkot szoktunk enni ilyenkor). S nem mellesleg a farsang a párválasztás nem-intézményesített alkalma (Magyarországon bálokat, mulatságokat tartunk ilyenkor). Csokonai műve ebbe a karneváli, népi hagyományba illeszkedik: persze fifikás módon domesztikálva a kultúra populáris regiszterének vadhajtásait. Nála ugyanis a bálban nemes urak és nemes asszonyok mulatoznak – a népi kultúra a báltermen kívül, a cselédszobában tombol. Ezért is érdekes a két regiszter egymásra építése: a

nemes urak és asszonyok ugyanis ebben a bálban úgy kezdenek el viselkedni, amiként nekik *nem szabadna* – hiszen ők a kultúrának elvileg magasabb regisztereiben mozognak.

A baj mégis megtörténik. Carnevál, a bál irányítója (aki nyilvánvalóan metaforikus alak: maga a farsangi ünnep ő) a mátrikulában fűgével jelöli meg a pártában maradt lányokat. Mivel a mátrikulában, azaz a templomi anyakönyvben vezették ekkoriban a kereszteleseket (s ezáltal a születéseket), az esküvőket és a halálozást, voltaképpen ez volt az a tárgy, amelyből tudni lehetett a nők életkorát, illetve azt, hogy férjhez mentek-e már. Carnevál kettős értelemben is a blaszfémia területére téved tetteivel: egyfelől kihozta a templomból az anyakönyvet, s ezáltal szentségtörést követett el (katolikus olvasók előtt elég súlyosat, protestáns olvasók számára legalábbis súlyos sértést); másfelől rajzolt is bele, méghozzá nem éppen illendő módon. A fűge hagyományosan a nemi szervek szimbóluma, ikonológiai hagyománya szerint a férfi nemi szerv helyettesítője (lásd akár mai nyelvhasználatunkban a „fűgét mutat” kifejezést). A szexuális érettségen (itt: a gyermeknemzés képességén) túl lévő, társadalmi szempontból diszfunkcionálisan működő asszonyokon esik meg hát a sérelem – nem is finom formában. A karneváli ünnepek egyik leggyakoribb témája kerül így szóba: a vénlányok csúfolása.

A vígposz csúcspontján a nők elfogják Carnevált, és megkaparintják a mátrikulát. Sokatmondó, hogy mit tennének velük? A mátrikulát el akarják égetni: azaz fel akarják számolni az időt. Amennyiben egy nőnek az életkora és társadalmi státusza többé nem beazonosítható, úgy e szabályok is érvényüket veszítik (legalábbis a karneváli logika szerint). Carnevált sem kímélnék a Dorottya vezette asszonyok: őt kiherélnék. Amennyiben a férfiakat férfiasságuktól fosztják meg, a nemiség semmisül meg. A férfiakban csalódott asszonyok tehát két dolgot szeretnének elérni: meg akarják szüntetni az őket sújtó időt, valamint el akarják törölni a szexualitást a föld színéről.

Carnevál elfogását és a mátrikula megszerzését eposzi csatajelenetek előzik meg. Ezekben nők és férfiak csapnak össze, a harc eszköze pedig nemiségükből fakadó fegyvereik. Voltaképpen az eposzi kellékek szerelmi

csatározások lesznek, férfiak és nők a társadalmi szabályokat megkerülő érintkezése. Nézzük meg példaként Chloris és Vintze párbaját:

Más oldalra C h l o r i s , kinek termetében
Minden kellemesség vólt tsak a' szemében,
(Szikrázó nyilat szórt arra, a' ki nézte,
Aléltt pillantása halkal megígézte;
De mikor tsillogó rezgése szétreppent,
A' nehéz-nyavalya édesen tört mindent.)
Chloris az Ifjakat sebes pillantással
Sűrűn lövöldözvén, hullatta rakással.
Kivált rátalálván a' deli V i n t z é r e ,
Ezer tűzkatsintást szórt rá szegénykére.
A' triplázott villám elfogá a' szemét,
Megelektizálta mindenik tetemét.
Lángolt az ortzája, dobogó szíve vert,
Élt még, de nem tudta, 's eszméletlen' hevert,
Chlóris oda ugrott, 's a' maga tsókjára
Kitsalta lelkét is halvány ajjakára. –
Azomban Ámor is a' hartz közepében
Ákhillesként nyargal hadiszekerében,
A szép szemű Chlórist, ki elandaloda
Holtt bajnoka mellett, 's nem vígyázott oda;
Chlórist elütteti a' rúdnak végével.
Lerogyik, 's fekvését festi szűz vérével.
Eltapodta ötet az Ámor' szekere,
Átjárta szép mellyét, szép hasát kereke.
Így esett el e' két bajnok egy tsatában,
'S mind ketten megholtak ők – m e t a p h o r á b a n .

Figyeljük meg, mily ügyesen lavírozik Csokonai az illendőség és az illetlenség határmezsgyéjén! A szűzi vér kiomlása, a kocsirúddal elütött nő képe – ezek szinte pornográf képzetek. Ám mielőtt nagyon elsodorna a szöveg

lendülete, merészsége, hovatovább vadsága, szinte szentelenül figyelmeztet Csokonai (vagyis az elbeszélő): amit itt olvasunk, csak metaforája valami másnak, tehát semmi sem történt meg mindebből. Láttuk is, mégis ott. Alapvető irodalmi trükk.

Csokonai két eposzi csodát is bevet, hogy visszarántsa az apokaliptikus irányba haladó történetet. Egyfelől a mátrikula elégetését megakadályozza a cselédek harcában fellobbanó valódi tűz (a felhevülő szerelmesek, Náni és Laczi légyottján kigyullad egy szénaboglya). Ismét csak: Csokonai hirtelen regisztert vált, s ezzel érzékelteti, hogy az urak és nemes asszonyok azért közel sem alacsonyodtak a létező legalacsonyabb szintre. Gergő lakáj elbeszélése nyelvileg is népisre stilizált, tartalmilag pedig a farsangnak egy másik arcát mutatja fel. Egyszerre emlékezteti hát az olvasót arra, hogy különböző regisztereken szól az irodalom, s amit mi kaptunk, az *csak* paródia, illetve figyelmezteti a vígeposz szereplőit is, hogy túl messzire mentek. A másik csoda ezek után érkezik – Dorottyát a szerelem hattyúkon járó istenasszonya, Citére megfiatalítja: „Dorotya leveté a’ vénség’ szőnyegét, / Mint a kígyó szokta téli lebernyegét.” Dorotya mit is tehetne mást? – Rögtön feleségül megy Oporhoz, a legdélcegebb ifjúhoz. Ez az isteni beavatkozás mintegy meg is oldja a dilemmát: Dorotya csodálatos szépségű hajadonná változik vénséges vénasszonyból, s így mind az időbeliség, mind a szexualitás terén feloldódik a konfliktus.

Sárközy István 1799. augusztus 23-án írta az éppen Csurgón tanító Csokonainak Kaposvárról: „engedjen az Ur nékem annyi szabadságot hogy minekelőtte a’ Fársángot ki nyomtathatná, annak rendjeire helyel közzel reflexioimat meg tehessem. Iussomat [jogomat] ehez nem tartom sem azt a neheztelést vagy minek kell mondanom, az Urba fel gerjeszteni nem akarnám mintha én az Ur Verseinek censora lehetnék; hanem deferáljon [engedjen] az Ur Édesen a’ Világ Gustusának valamit melybe csak ugyan én is olyan mediocris [középszerű] forma helyet foglalok, hadd legyen az Ur Poëtai Lelke minden esetre ha még azután-is valami Ausstellungokat [kifogásokat] hallana ez által-is mintegy jobban excusatis [mentegetőzve], hogy lám hiszen

Sárközy-is látta még sem monta hogy van benne illetlen.” Sárközy aggódik: mivel Festetics haragszik a botrányos diákelőadás után, Sárközy vállalja, hogy a *Dorottya* szövegét megfelelő, senkit sem sértő formára hozza. Említettük: Sárközy lesz az is, aki két évvel később utána küldi a költőnek a szöveget (mely még a fosztogatók betörését is túlélte). Már csak az a kérdés, hogy Sárközy mit is küldött Csokonainak 1801-ben: az általa finomított-korrigált változatot, vagy akkor már mindegy volt, s híven lemásolta a szöveget annak eredeti formájában. Lehetséges, hogy a somogyi, csurgói barátok nemcsak témákkal inspirálták Csokonait, de a szövegei véglegesítésében is segédkeztek? Ha *Dorottya* megfiatalodhatott, akkor minden lehetséges.

Mészáros Gábor: Pálóczi Horváth Ádám és Széchényi Ferenc

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) fontos szervezőegyenisége, polihisztor volt a magyarországi felvilágosodás korának. Műfajilag tagolt irodalmi pályája során írt verseket, eposzt, dialógust, filozófiai esszét, regényt. Szervezője a magyarországi szabadkőművességnek, elsőik között adott ki pszichológiai értekezést magyar nyelven. Pályája elején nagy sikerek és kiterjedt kapcsolatháló övezte, és mértékadó szerzőnek számított. Az irodalmi élet integráns szereplőjéből apránként változott nyugat-dunántúli remetévé.

Horváth egyszerre volt ügyvéd, mérnök, táblabíró, országgyűlési követ. Számos politikai közleményt, röpiratot írt a korabeli országgyűlésekről, s élete végéig megszállott író volt. A legkülönfélébb területeken az élen járt: az elsőik között foglalkozott a magyar verstan szabályaival, egy magyar tudós társaságot kívánt létrehozni, lépéseket tett a „női egyenjogúság irányába”, elsőként írt tanulmányt a magyar dialektusokról. A zenetörténet főként az *Ötödfélszáz énekek* című dalgyűjteményéről ismeri a nevét.

Pálóczi Horváth esetében a lokális kapcsolatok elemzése fontos irodalomtörténeti összefüggéseket tár fel, ezek ugyanis a kor magyar vezető értelmiségével való szakmai és baráti kapcsolatot jelentik. Olyan

értelmiségekkel állt nagyon szoros barátságban, mint Spissich János, Zala vármegye alispánja, gróf Festetics György, Somssich Lázár császári és királyi udvari tanácsos, Csépan István táblabíró és költő, Sárközy István, Somogy vármegye alispánja, illetve Széchényi Ferenc, aki az országgyűlés alatt Horváth Ádámot bízta meg a magyar tudós társaság felállítására vonatkozó terv kidolgozásával.

Horváth Balatonfüreden ismerkedett meg azzal a Széchényi Ferencel, aki az Esterházy és a Festetics család mellett az egyik legnagyobb dunántúli nemesi család tagja volt. Széchényi Ferenc olyan meghatározó mecénása volt a kor irodalmi életének, akitől a legtöbb író támogatást kért. Horváth és Széchényi Ferenc ismeretsége, balatonfüredi találkozásaik, eszmecsereik nemcsak az irodalom termékei körül forogtak, hanem behatóan foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy milyen módon lendíthetnének a magyar irodalom ügyén.

Horváth maga javasolta, hogy évenként kétszer-háromszor gyűljenek össze, mutassák be munkáikat, bírálják és javítsák azokat. 1790-ben Széchényi egyenesen megbízta Horváthot a tudós társaság felállításának kidolgozására. Horváth elsőként nem írói egyesületalapítással kezdte, hanem könyvkiadó társulatot akart szervezni. A könyvkiadóról úgy gondolták, hogy ide bármely író beküldhetné művét, és írókból alakult grémium döntene arról, melyik benyújtott mű érdemes a kiadásra. A terv szerint gazdag mecénások évenként együttesen ezer forintot adnának össze.

A terv megvitatására Széchényi pesti házában egy társaság gyűlt össze. Jelen volt gróf Esterházy Károly egri püspök, a résztvevők között voltak főispánok, helytartósági tanácsosok, alispánok, országgyűlési követek, s közülük többen felszólaltak a június 11-én és 12-én tartott országgyűlésen „az anyai nyelv” nemzeti nyelvvé tétele érdekében. „Pesten 3- 8br. Tartatott egygy Litterarius Consessus Gróf Széchényi Fer. Ur ő Excell. Házánál. Gróf Berényi, B. Orczy, B. Podmaniczky, B. Vay, Gróf Esterházy Károl, Vay József, Balog Péter, Márijási István, Spissics, Horváth Ádám, Nagyváti, Bárány uraknak jelenlétekben, hol én is mint invitatus meg jelentem.”

(Kazinczy Ferenc Aranka Györgyhöz, 1790. november 2.). A *Litterarius Consensus* néven emlegetett összejeövetel résztvevői nagyrészt a radikális reformerek és szabadkőműves páholytagok közül kerültek ki.

1792 után a további tudós-írói megbízások és közös munkák ismeretlenek Széchényi Ferenc és Horváth között, de 1793-ból kezünkben van két hosszú levél. Az elsőnek az elején Horváth beszámolt egy Széchényitől kapott „földmérő munka” elvégzéséről, majd megemlítette nagy tartozását. És „könyörög”, „hogy maga Excellentiád méltóztasson benne módot mutatni, hogy a kölcsönt eszemmel és két kezemmel leszolgálhassam” (1793. szeptember 24-én). Horváth ezen további földméréseket értett; a gróf kutasi és soproni birtokainak felmérését kérte Széchényitől az adósság törlesztéseként, majd egészen 1798-ig nem tudunk több levélről.

1798-ban a vármegye határán még Horváth Ádám üdvözölte a főispáni beiktatásra érkező Széchényi Ferencet, ugyanis április 6-án Somogy vármegye főispánjává neveztetett ki. Széchényit július 4-ei főispáni beiktatásán több prominens költő köszöntötte, köztük Csokonai Vitéz Mihály, aki akkor a csurgói gimnáziumban kapott tanári állást. Csokonai, a kor egyik legjobb tollú költője nemcsak Széchényi főispáni beiktatására írt alkalmi verseket, hanem a gróf nejét is külön költeményben ünnepelte. Csokonai úgy nyilatkozott Széchényi Ferencről és hitveséről, hogy ők voltak a legelsők, akik neki erőt adtak, és alkotásra bátorították. Így tehát, amikor 1798 elején azzal a tervvel foglalkozott, hogy a Péczeli József halálával félbeszakadt, *Mindenek Gyűjtemény* című folyóirat folytatására vállalkozik, Széchényi Ferenc gróf pártfogását kérte. Amikor ezt február 13-án Komáromból megírta, egyúttal bejelentette, hogy Kleist *Tavas* című verseskötetének magyar fordítását akarja megjelentetni, amelyet a grófnénak neve napja alkalmából ajánlana. Hogy Széchényi milyen rangú patrónusnak számított a korban, jól mutatja, hogy mindezek után, amikor Csokonai összes költői műveinek kiadására készült, arra is felhatalmazást kért Széchényitől, hogy neki ajánlhassa a kötetet.

Horváth Ádám 1798-ra datálta a *Herkules választására* című verset, amelyet Széchényi egyik fiának születésére írt. Széchényi feleségének, Festetics Julianna grófnőnek is dedikált egy alkalmi verset *Öröm Somogyban* címmel. Egyik sem jelent meg nyomtatásban.

Horváth Ádám és Széchényi elhidegülésének oka pikáns, Horváth házának feldúlásával kapcsolatos történet. Kapcsolatuk csak 1800 körül szakadt meg véglegesen, ami arra enged következtetni, hogy a konfliktus az inszurgens-kérdéshez (is) kapcsolódik. Az 1800-as somogyi inszurrekciókor a parasztokból verbuvált gyalogos csapatok Nagybjomnál fellázkodtak, megölték német vezetőiket, és feldúlták, kifosztották a környékbeli portákat. Ennek a fosztogatásnak esett áldozatul Horváth háza is, s ezért kért kártérítést Széchényitől, aki nem tett eleget kérésének. És úgy tűnik, ez után a kérés után nincs kapcsolat kettejük között.

A 18. század után az irodalom pártolás még jó ideig továbbra is a mecenatúrán alapult, s így a főrangúakra, arisztokratákra korlátozódott. Ehhez képest Horváth és Széchényi kapcsolata, a tudós társaság szervezése Péczelivel egy közvetlenebb együttműködést, közös munkát jelölt. Az efféle egyedi eseteken kívül – elsősorban a társaságalapítási tervek megghiúsulása miatt, vagyis számottevő független pénzalapok, írói ösztöndíjak híján – a kultúrafinanszírozás egészen a 19. század második feléig nem mozdult el radikálisan az arisztokrácián alapuló klasszikus mecenatúrától.

Csörsz Rumen István: Sárközy István és a sóhajtozó nimfa

Hogy Sárközy Istvánnak erős irodalmi érdeklődése volt, már a Csokonaival és Horváth Ádámval való kapcsolat megsejteti. Az alábbiakban a legismertebb versének, sőt dalának történetéből szeretnék felvillantani néhány epizódot, sajnos sok helyen csak hipotézisekre támaszkodva, hiszen a bizonyító erejű források elvesztek. A szöveg azonban – szerencsénkre – szerzőjétől függetlenül élte világát, s ezúttal az is sokat elárul, hogy hol bukkan fel, kik ismerhették, s számukra mit jelentett ez a szerelmi dalocska.

A dal szövegéből egyetlen autográf változatot ismerünk, Sárközynek Kaposváron őrzött verseskönyvéből, ahol saját művei és műfordításai egyaránt szerepelnek (Rippl-Rónai Múzeum Könyvgyűjteménye, 9472, számozatlan lapok). Hogy miért nem az 1799-ben megjelent nyomtatott kiadást vesszük alapul, hamarosan megtudjuk.

16^{dik} Marsch Notára melyet Groff Festetits Györgynétől tanult[am]

1. Sóhajtozik egy szép nimpha magában
Majd nem leli sohol helyét bujában
Sebes szive orvoslása
csak sűrű fohászkodása

De h'jába⁶⁴

2. Ámor ejte rajta sebet nyilával
Melyet módossan titkolt szép szavával
Mind addig mig rabbá tette
akkor el: tűnt 's meg vetette

Hahotával⁶⁵

3. Reggel éppen mikor Venus öltözött
A' Nimpha panasza be kéretőzött
'E lévén első szozattya:
Jaj! – Istenséged magzattya

Meg győzött –

4. Ki hinné ezt el tenéked mond Venus
hiszem az én fjjam Ámor csak kóldus
s vak gyermek; de néked szemed
ép 's egészséges termeted

mit bódulsz

⁶⁴ h'jába<n>

⁶⁵ Az első két szótag fölött félkörív jelzi, hogy egy hangra éneklendők.

5. Ő szenvedett még mind eddig éltébe
Csaltatók ötet jártába költébe
Légyen szemesnek ez játék
Vaknak ajándék adaték

Költsömbe

6. Zokog ujjra 's alig tudá mondani
a' Nimpha hogy 'e Végzést meg állani
lehetetlen, appellálja
mig pártfogóját találja

Próbálja

7. Juno, Diánna és Hy:men meg nézik
A' nimpha ügyét 's abban azt végezik
hogy a' szemét köttesse be
's Amort ugy ejtené sebbe

Ha tetszik.

A versfőkben (akrosztichon) a SÁRKÖZJ név olvasható, ezt ugyancsak érvként használhatjuk Sárközy István szerzősége mellett. Nem gyanúsítható szerzőként Sárközy unokahúga, Horváth Ádám második felesége, Sárközy Juszta sem, hiszen ő tudtunkkal nem verselt (bár Gulyás József neki tulajdonítja az éneket). Horváth nevelt lánya és harmadik neje, Kazinczy Klára pedig, noha ő valóban jeleskedett a költészetben, még csak gyerek volt a vers megírása idején. Több helyütt felbukkan az az utalás, hogy Horváth fiatalon meghalt költőbarátja, Ányos Pál (1756–1784) is Dobokai Sárközi István álnevét viselte egy alkalommal, ám a nimfa-vers megfogalmazása, dallamkövető egyszerűsége nem rá vall. Nincs tehát biztosabb forrásunk, mint maga az autográf kézirat, a versfők, illetve Horváth Ádám, a sógor egy utalása a hátrahagyott írásai között, mely szerint „G. Nádasdi Sárközy István T. N. Somogy Vármegye vitze Ispánnya” írta.

A fordítás lehetősége is fennáll; Sárközy több német költőtől (Blumauer, Schubart, Schiller) fordított, ám a nimfa-dal eredetije vagy előképe eddig nem

került elő. Egyelőre tehát eredeti költeménynek kell tartanunk. Ezt megerősíti egy Csurgón őrzött kéziratos gyűjtemény, amelyet egy ismeretlen debreceni diák írt össze 1798-tól Debrecenben *A' Szép Tudományokra tartozó Gyűjteménynek első Kötetje* címmel (K. 94). Itt több Csokonai-vers is felbukkan, ráadásul a ma ismert szövegállapottól jelentős eltérésekkel, talán korai szerzői változatok másolata? Sárközy verse *A' megcsalódott Nimfa* címmel olvasható egy önálló füzér részeként, több más Sárközy-, Horváth- és Csokonai-mű mellett; a végén SI monogram, amelyet egy másik kézírással Sárközy István nevére oldottak fel (435–436). Valószínű, hogy a gyűjtemény hamar visszakerült Csurgóra, mivel anyagában az itteni íróársaság jellegzetes emlékei éppúgy megtalálhatók (például Horváth Ádám verse Kazinczy Iphigenia halálára), mint a debreceni senior, Lengyel József néhány munkája.

A vers cselekményét röviden összefoglalhatjuk, szerencsére az ősváltozat elég világosan elárulja, miben áll a történet s annak tanulsága. Egy szomorú nimfa (akinek nevét nem tudjuk meg) azért sír, mivel Amor titokban magához édesgette s megsebezte nyilával – értsd: szerelembe esett. A kis istenfiú kárörvendően nevet, míg a nimfa belopakodik Venushoz, s panaszt tesz Amorra. A szerelem istennője elfogult anyaként veszi védelmébe a kis íjászt, mondván: ő csak egy ártatlan kisgyerek, ráadásul vak, s igazán nem szép dolog, hogy egy látó és egészséges nimfa ilyesmiért panaszkodik. Az „Ő szenvedett...” kezdetű szakasz már nemcsak a nimfának szól, hanem az egész női nemnek, akik a vak Amort ide-oda csalják szüntelen, s a mostani nyíllal sebző balesetet sajátos elégtételként állítja be. A nimfa egyre bánatosabb, s fellebbezéssel fordul a házasság és az íjászat ügyében „illetékes” istenekhez (Juno, Hymen és Diana). Ezek azonban tovább csavarják az indoklást, ezzel lezárva a verset, s új szerepet osztva a női nemre: megengedik, hogy a bekötött szemű nimfa is kedvére megsebesítse Amort! A „vaktában sebzés” innentől tehát nemcsak a repkedő gyermekistennel fordulhat elő, hanem egy halandó lánnyal is, a szerelem csatateré egyenlő erőviszonyokat ígér mindkét nem számára...

A vers tehát csak látszólag mesél holmi mitológiai történetet, valójában a férfiak és asszonyok örökös, vakon szerzett vagy adott szerelmi sebeiről szól. Az alábbiakban kicsit megbolygatjuk a dalocska formai és tartalmi rokonait, hátha elárulnak valamit. Nem magányos alkotásról van ugyanis szó, hanem egy jellegzetes dallamtípus képviselőjéről.

A versforma (11, 11, 8, 8, 3, *aabba*) rokonai szép számmal divatoztak a XVIII. század végi Magyarországon. Vannak köztük hazai eredetűek, de többségében a szlovák, cseh, lengyel vagy osztrák közköltészetből erednek, épp Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye jelzi, milyen gazdag és nemzetközi dallamkincs volt ez akkoriban. Az a dallam, amellyel Horváth feljegyzi Sárközy versét, külföldön is slágernek számított. Németországban jött létre *Mädchen mit den blauen Augen, komm mit mir* kezdettel a XVIII. század második felében, inentől számtalan kiadása ismert a német daloskönyvekből. Több magyar fordítása készült, már az 1798-as *Szarka János-melodiárium*ban (Sárospatak) felbukkan a kétszer feljegyzett kotta mellett: *Ég kékségű [szép szemű szűz, jer velem]*, később, szintén Patakon *Te kék szemű szép leányka, jer velem* kezdettel ki is nyomtatták (1826). Joggal gyaníthatjuk, hogy ez a vers már Sárközy éneke előtt eljutott Magyarországra, s elkészülhettek az első fordítások. A csurgói nemes tehát jó eséllyel egy már divatban lévő dallamra írhatta meg saját, szintén „slágergyanús” költeményét, amely aztán éppoly gazdagon hozzájárult a melódia terjedéséhez. Az egyidejűség nem vitás, de pontosabban azért nem mondhatunk erről, mivel Sárközy versét nem tudjuk pontosan datálni, 1787 körülnek tartjuk.

A kék szemű lányt csalogató dal – bár felmerült, hogy esetleg Csokonai munkája volna – nem tűnik szoros tartalmi mintának Sárközy verséhez. Ez ugyanis boldog, beteljesült szerelemről szól, amire a férfi és a nő egyaránt vágyik. Formai kapcsolatuk viszont erős, a csurgói gyűjteményben nótajelzésként olvasható a nimfa-dal címe alatt, ám nem a magyar, hanem a német kezdősor: *Mädchen mit den blauen Augen*.

Készült azonban ugyanerre a dallamra egy másik dal, amelynek népszerűsége elérte, sőt talán felülmúlta az előzőeket. Az említett csurgói

(eredetileg debreceni) gyűjteményben is megtaláljuk Csokonai *Két szerető dalja* című versét, szintén néhány eltéréssel a nyomtatásban megjelent szöveghez képest, ezúttal *Szeretők' Boldogsága* címmel. Nem tudjuk, hogy a forrás lapszámozása kifejez-e bármit az összeírás időrendjéből, ám érdekes, hogy a Csokonai-dal másolata jóval előbb szerepel a kéziratban, mint Sárközy verséé. Ha ez netán arra utal, hogy a debreceni poéta munkája korábban keletkezett volna, sok mindent máshogy magyaráznánk. Ma úgy tudjuk, hogy Csokonai e vers ösformáját már 1796-ban letisztázta, akkor még *Mért epeszted bánatokkal lelkedet* kezdősorral, *Szerelmes egyezés* vagy *Szerelmes tagadás* címmel. A népszerűvé vált verziót csak 1799-ben, a *Lilla*-ciklus igazi megteremtésekor írta, először három szakaszban, majd összegyúrva a régi, pár szakasznyi dalocskával, s kibővítve. Így jött létre a *Két szerető dalja* (*Két szerelmes dalja*), amelyet 1802-ben a szerző maga rendezett sajtó alá (1805-ben jelent meg a *Lilla* kötetben, XXV. számmal). A kezdősor immár Venushoz szóló hálaadó énekre utal: *Énekeljünk Cipriának, drága kincs*, s összesen kilenc, jórészt újonnan írt strófaból áll.

Igen ám, de akad egy rendhagyó nyomtatott forrás csoportunk, amelyben érdekes módon mind Sárközy verse, mind Csokonaié helyet kapott. Az ún. váci *Énekes Gyűjteményről* van szó, amelynek szerkesztőjét nem ismerjük, de a korabeli dalköltészet és irodalmi kínálat alapos ismerője lehetett, s több olyan szövegről tudunk, amely itt előbb jelent meg, mint a szerző által gondozott kiadásban. Dátum nélkül, de gyaníthatólag 1799-ben látott napvilágot az *Első Darab* Gottlieb Antal váci nyomdájában, majd ugyancsak keltezés nélkül 1801-ben a *Második Darab*, aztán ennek kisebb átdolgozása 1803-ban ismét *Első Darab* címmel, előszóval (név nélkül), végül 1823-ban a *Második Darab* újraszédett, de egyező tartalmú kiadása. A Csokonai-dal az 1799-re datált zsebkönyvben szerepel, Sárközyé pedig az 1801. éviben, majd annak mindkét újabb kiadásában (1803, 1823). Csokonai verse nem teljesen azonos a *Lilla*-kötetbelivel, több eltérést látunk a szerzői szövegtől, sőt a régi változat kezdőstrófája is beleépült: *Mért epeszted bánatokkal lelkedet?*

Hogy Vitéz jóváhagyta-e ezeket a változtatásokat, netán ő maga küldött egy ilyen verziót Gottlieb Antalnak, aki a verseit több ízben kiadta, nem tudjuk. Sárközy viszont láthatóan nehezményezte a „rablókiadást”, a szöveg rontásait. Ám nem a kiadónak tette szóvá – legalábbis nem tudunk ilyen levélváltásról a Gottlieb nyomda foghíjasan fennmaradt irattárában. Az alispán mindössze a saját példánya lapszélein „dohogott”. Nem az 1801-es első kiadás volt meg könyvtárában, hanem az átdolgozott 1803-as, amelybe ez a szöveg változatlan formában került bele, s ahol Csokonaié nem szerepelt. A csurgói gimnáziumban őrzött könyvritkaságnak egyrészt az előszava végére biggyesztette oda Sárközy: „valahogy bele keveredett az én notam rosszul ez egy, I...s az 53dik ha nem egészen a”. Másrészt a nimfa dalánál is olvashatunk egy autográf bejegyzést: „Sárközi Istv[án] mint a vers fejkéből is ki tetszik – de magam versei közt is láttam nem tudom hogyan jutott ide.” Érdekes, hogy Sárközy úgy beszél a saját munkájáról, mintha a „maga versei” közé is csak odakeveredett volna, valami félreértést örökítve tovább. Sárközy dohogása nemcsak egy saját szöveg engedély nélküli közlésének szólhat, hanem akár egy barátinak is.

Tovább bonyolódik a kép, ha végül áttekintjük a nimfa-dal variálódásának történetét, illetve a szomszédságában kiadott vagy feljegyzett verseket, ezúttal persze csak vázlatosan. Először lássuk a *Megcsalatozott apelláta* előfordulásait! Nyomtatásban az előzőeken túl már csak egyszer bukkan fel: az *Énekes Gyűjtemény* 1823. évi utolsó lenyomatában, amely változatlanul közli az 1801. évi kötet anyagát. Ennek alig maradtak fenn példányai, az Országos Széchényi Könyvtáré ráadásul csonka, ám szempontunkból igen értékes: a *Sóhajtozik egy szép nimfa...* nyomtatott szövegét a tulajdonos kézzel végigjavította egy épebb verzió nyomán. A példány gazdáját Sárközi Mihálynak hívták – talán távoli rokona volt a családnak? –, s a dalt láthatólag pontosabban ismerte, mint a kiadó. A vers folyóiratban, ponyván vagy kalendáriumban nem jelent meg, a későbbi dalgyűjteményekben (*Érzékeny és víg dalok*, 1826, 1834; Kecskeméthy Csapó Dániel: *Dalfüzérke*, 1844–1846) sem bukkanunk nyomára. Úgy látszik, ekkorra már kiment a divatból.

Annál gazdagabb a Sárközy-dal kéziratossági variálódásának története. Talán a datálást is megkönnyíthetik! A legelső másolat ugyanis egyértelműen korábbi, mint Csokonai látogatása Sárközynél: az 1796-os *Pannonhalmi énekeskönyv*ben található. A versfüzet kézírása roppant módon hasonló Sárközy Istvánéra, egyáltalán nem kizárható, hogy ez nem más, hanem az ő ifjúkori verses füzete, amely valamiképp Szent Márton hegyére került. (Kiadója, Gálos Rezső az 1920-as években Sárközy Pál bencés főapáttól kapta kézhez, aki Vas megyei szülöttként talán távoli rokonságban állt a családdal, s olyan forrásokhoz fért hozzá, amelyek már rég elszakadtak egykori tulajdonosuktól, aki ráadásul a nevét sem írta bele.) Ez esetben nem 1796-nak kellene olvasnunk a kötés elmosódó dátumát, hanem 1786-nak – a kaposvári verseskönyv épp ekkoriban, 1784 táján indul. Sárközy közvetlenül ez előtt Pécsen tartózkodott, a korábbi iskoláit is sokfelé végezte: Abán (Fejér vm.), Pozsonyban, Sopronban, 1771 és 1781 között Debrecenben, aztán egy ideig katonáskodott a 33. gyalogezredben (ennek békehelyőrsége Bécsben volt), a császárvároson kívül sokáig élt Pesten és Budán, innen tért haza szülőföldjére. Ha a gyűjtemény e változatos korszakok lenyomata, ne csodálkozzunk az 1786-ban megjelenő Faludi Ferenc-kiadás intenzív hatásán, a német vagy délszláv dalokon, a katonanótákon és a gazdag szerelmi poézis emlékein. Böven találunk átfedést Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeivel* is, ami azért sem meglepő, mert mindketten debreceni diákok voltak, csaknem ugyanakkor (Horváth 1773 és 1780 között), máskülönben pedig a dunántúli köznemesi társaságok dalait kedvelték.

A *Pannonhalmi énekeskönyv* fontosságát nemcsak a legkorábbi datált *Sóhajtozik...*-feljegyzés adja, a szövege ráadásul viszonylag ép, csak néhol tér el Horváth fent idézett változatától. A gyűjteményben egyrészt ott szerepel a *Te kék szemű kis leányka, jer velem* (58. sz.), de ugyanebben a versformában egész kis sorozata rajzolódik ki a daloknak. Láthatólag kedves volt a verseskönyv gazdájának ez a forma, hiszen ezt képviseli az említetteken kívül az *Ártatlan szívű félésem (Fillisem), hallgass meg* (11. sz.), *Jer, Melissa, hív titkosom, jer, fussunk* (26. sz.), *Sokat futottam (futtatom) elmémet éretted* (57.

sz., a versfőkben: SOROKBABI). Némelyikük éppúgy mitológiai környezetben játszódik, a Fillis nevű nimfát például (akinek nevét akár Faluditól is kölcsönözhetette az író) epekedve ostromolja a szeretője.

Ne gondoljuk, hogy csak Sárközy közvetlen környezetében bukkan fel a dal. Egyértelműen túlsúlyban vannak a dunántúli kéziratok, bár szórványosan másutt (Debrecen vonzáskörében) is felbukkan. Az említetteken túl például, a teljesség igénye nélkül:

- **Thaly-kolligátum** (XVIII–XIX. század fordulója; Jankovich Miklós állította össze, aki mind Sárközyvel, mind Horváthtal kapcsolatban állt). Az 1–4. versszak szerepel itt, tehát a dalnak csak az első fele. A kontextus mégis fontos, hiszen a rögtön utána következő szöveg szorosan ide kapcsolódik témáját tekintve: *Gyenge Nimpha mit kesergesz? Mit epszted szivedet?* (174b–175b), rögtön utána: *Te kék szemű szép leányka, jer velem* (175b–176b), aztán *Habozó szív* címmel *Nagy Isten! mit tegyek? Vagy már mihez kezdjek? Szánjatok meg, egek!* (176b–177a), s utána Csokonai dala, az *Énekeljünk, Cipriának, drága kincs* (177a–178a).
- **Vass János-ék.** (1797–1812) 7a–b. A Vas megyei Szentlőrincen készült gyűjtemény Pálóczy Horváth és körének alapos ismeretét tükrözi. A 7 strófás, teljes változat valószínűleg a szerzői szövegről készült másolatlánc része. Az ének után más kézzel írt, de motivikusan illeszkedő szöveg olvasható (a *Pannonhalmi énekeskönyv*ben is szerepel): *Egy bús Magyar ékes Nymphának siralmas Zokogási*, kezdősora: *Jaj, te szegény Magyarország, jaj, mire jutottál.*
- **Vassdinyey Péter-ék.** (XVIII. század vége) 2b–3a. Zala vármegyei nemesi családból származó forrás.
- **Kresznerics Ferenc-ék.** I. 56b. *Két driasteriumon által ment Querulosus Processus* címmel megörökített, a szerzői összszöveggel rokon, 7 strófás változat. Kresznerics a kemenesalji Ság (ma: Celldömölk) papja volt.
- **Világi énekek és versek B. P.** (1800), 281. sz. A valószínűleg felvidéki forrásban egy tömörített, de kompozíciójában hű változat szerepel 6 versszakkal, a versfőkben: SARKAI.

- **Resetka János-ék.** (1801) 19. sz. Egy váci polgár írta össze a füzetet, amely Jankovich Miklósé volt, a 7 szakaszos vers talán az itt kiadott *Énekes Gyűjtemény*-beli változat figyelembevételével készült. Előtte: *Induljatok, föld és egek, versimre*, aztán a jelen vers „Ugyan Azon Notára”.
- **Magyar énekek** (1804) 55a. Jankovich Miklós gyűjteménye, de nem az ő írása. A szomszédos szövegek a váci *Énekes Gyűjtemény*ből valók, ez a 7 szakaszos verzió is azt követi.
- **Kiss Pál-ék.** (1807) 63–64. 7 szakasz, az összöveggel azonos szerkezetben. A gyűjtemény Hódmezővásárhelyen maradt fenn, bizonyára a debreceni kollégium vonzáskörében készült.
- **Ötötfélszáz énekek** (1813, 1814), mindkét kézirat a szerzői változatnak megfelelő formában őrizi, kis eltérésekkel.
- **Pósfalvai Tullok Mihály-énekeskönyv** (1816); ma lappangó gyűjtemény egy Zala vármegyei köznemesi család köréből.
- **Nyáry Bálint-ék.** (1823) 83–84. 6 versszakos átdolgozás, logikailag csak a nimfa újbóli panasza és istenekhez fordulása hiányzik, de a zárlat ezt mégis érthetővé teszi. A gyűjtemény a Kiskunságban maradt fenn, feltehetőleg debreceni hatásokat tükröz.
- **Fuchs Mihály-ék.** (1823), magántulajdonban őrzött, ismeretlen eredetű gyűjtemény. Dátuma alapján a váci zsebkönyv kései kiadásában olvasható szöveget őrizheti.
- **Oblectamenta animi** (1827) 27–28. Felvidéki eredetű forrás, az ének 5 szakaszra rövidül, némi jelentészavarral: a záró szakaszban Juno helyett Venus áll, tehát a más istenekhez fordulás helyett „visszahívja” Venust a döntéshozatalba. A 4. szakasz félreértve Venus monológjaként írja le az épséget-szépséget.
- **G. S. énekeskönyve** (1828 k.) 25. Dunántúli, szinte bizonyosan pápai gyűjtemény.

A sóhajtozó nimfa dalának hatását jól mutatja, hogy más versek ihletőjeként és/vagy nótajelzéseként is megtaláljuk a korszakban. Ha eltekintünk a Csokonai Venus-hálaénekéhez fűződő, talán mégiscsak feltételezhető kapcsolattól (a debreceni ifjú költő Sárközy versének

ellenpárját írta meg korábbi munkái felhasználásával, amelynek éneklői boldogan hajtják fejüket Venus hatalma alá). Pálóczi Horváth Ádám többek között az *Énekek éneke* szövegéből készült egyik parafrázisához adja meg nótautalásként: *Csókoljon meg engem az ő csókjával* – ismét csak a szerelem ellen panaszkodó, megsebzett nimfa dalának ellenpárja, s Csokonai verséhez hasonlóan zengi a szerelem dicséretét, ezúttal bibliai tónusban.

Merőben más műfajt képvisel egy érdekes dél-dunántúli változat. Farkas Pál tamási nótárius 1800 körül számos korabeli közköltészeti alkotást feljegyzett gyűjteményébe, köztük azokat a saját dalait is, amelyeket a helyi diákokkal énekeltetett a májusi *recreatiók*, vagyis majálisok alkalmával. Az 1807-es tavaszünnep egyik dalát le is kottázta, ha a nótajelzés nem lenne elegendő. De maga a szöveg is szoros áthallásokat őriz Sárközy dalával, mindjárt az első sorban: *Lángadozik szívünk szép zöld erdőben* (vö. *Sóhajtozik egy szép nimfa magában*). S természetesen maguk a nimfák is részt vesznek a diákmulatságon, akárcsak az ott szigorú bírakként ábrázolt, ravasz antik istenek:

Im ülnek már Musák Nymphák sereggel
kiterjesztett zöld sátorban rendséggel
a bölcs Musák örvendeznek
Ékes Nymphák zengedeznek
készséggel. [...]

Mars Minerva Juno Pallas örülnek
Örömükben tántzhoz fogni készülnek
Valakik is részesülnek
Vig kedvükben elmerülnek
éljenek

A közegváltás új lehetőségeket adott egy szöveg vagy dallam továbbélésére. A nemesi költő-éneklő mikroközösségből apránként, több úton

az iskolai hagyományba is utat talált egy efféle dalocska, s Debrecentől Tolna vármegyéig, a diákok és a parasztok hagyományáig. Ne is csodálkozzunk, hogy a szöveg elenyészik, de a jellegzetes dallam XX. századi túlélőit épp errefelé, a Délvidéken és Tolnában örökítették meg: József- és Vendel-napi tréfás névnapköszöntőként...

Ajánló bibliográfia

- CSOKONAI Vitéz Mihály, *Levelezés*, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai Vitéz Mihály összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999)
- CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. Debreczeni Attila (Debrecen: MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, 2016–2019), http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/
- CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016).
- CSÖRSZ Rumen István, „Sárközy István és a sóhajtozó nimfa”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 7*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 145–187 (Budapest: Reciti Kiadó, 2019).
- DOMOKOS Pál Péter, „Uj énekek – amellek Farkas Pál tamási nótárius által költek üdőről üdőre 1773 és 1810 között”, *Zenetudományi Dolgozatok* (1981): 47–76.
- FRAKNÓI Vilmos és SOÓS István, *Gróf Széchényi Ferenc: 1754–1820*, 2. kiad, Milleniumi magyar történelem. Életrajzok (Budapest: Osiris, 2002).
- LACZKÓ András, „Sárközy István arcképe – verses naplója alapján –”, *Somogy megye múltjából (Levéltári évkönyv)* (1980): 141–176.
- MÉSZÁROS GÁBOR, „Tudós társaságok és donációs mecenatúra a 18. század végi irodalomban: Széchényi Ferenc mint Pálóczi Horváth

Ádám patrónusa”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 772–781.

MÉSZÁROS Gábor, „Fut a nemes. Pálóczi Horváth Ádám privát és nyilvános reakciói az inszurrekcióról és a somogyi inszurgens lázadásról”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 6*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 151–167 (Budapest: Reciti, 2018).

Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből (Kritikai kiadás, jegyzetekkel), szerk. BARTHA Dénes és KISS József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953).

VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben* (Budapest: Universitas Kiadó, 2017).

VIOLÁNÉ BAKONYI Ibolya, *Sárközy István könyvtára, Csurgói könyvtár XXI* (Csurgó: Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, 2005).

